

УДК 342.72

В.М. АНДРІЙВ, канд. юрид. наук, доц., Чернігівський державний інститут права соціальних технологій та праці

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Ключові слова: право та свобода, людина і громадянин, правнича наука

Аналіз трудових прав працівників передбачає розгляд їх в системі і взаємодії з іншими правами людини та громадянина правої, демократичної, соціальної держави Україна. Проблематика прав людини і громадянина була предметом досліджень усіх без винятку теоретиків права та переважної більшості вчених галузевих правових наук [1-8]. Однак її важливість, різноманітність підходів до з'ясування сутності цих категорій, їх загальних та спеціальних ознак, обумовлює подальшу її актуальність. З'ясування загального поняття “права людини та громадянина” дозволить з найбільшою виваженістю і науковою обґрунтованістю підійти до визначення поняття трудових прав працівників. Метою цієї статті є аналіз розповсюджених у науковій літературі думок та теорій щодо сутності прав та свобод людини і громадянина, і на цій основі вироблення власного їх розуміння, проведення між ними розмежування та визначення їх понять.

Наразі майже усі дослідники прав та свобод людини і громадянина єдині в тому, що вони мають природний характер, тобто надані індивіду від народження: держава ж повинна визнавати невід'ємність цих прав від людини і закріплювати їх нормативно з метою більшої забезпеченості та реалізації останніх учасниками суспільних відносин. “Права людини, - відмічає С.С. Алексеев, - з давніх часів традиційно розуміються в сукупості “особистісному” значенні – як статус чи

природні, невід'ємні права і свободи особистості, індивіда” [1, с.642]. Про це писали свого часу і Г. Гроцій, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Юм, К. Гельвецій, Д. Медисон, Т. Джеферсон, Т. Лейн, Е. Кабе, С. Сімон та багато інших мислителів минулих століть [2]. О.В. Петришин стверджує, що права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [3, с.134]. Спочатку виникають права людини, бо вона з ними народжується, а потім вже об'єктивне право. Тому права та свободи можуть і не мати ознак правових, як про це вказує дослідник, бо ще можуть бути не закріплені правовими нормами. Однак, це аж ніяк настільки не применшує їх роль, адже держава і право виникають потім, а відтак повинні у своїй діяльності керуватись невід'ємними та невідчужуваними правами і свободами людини. Не можемо погодитись з О.В. Петришином і в тому, що природні права мають забезпечуватись і захищатись державою лише в обсязі міжнародних стандартів, адже національні стандарти можуть і перевищувати ці міжнародні стандарти. Звідси, держава у своїй правозахисній діяльності повинна керуватись не лише міжнародними стандартами, але й національними [3]. Сьогодні визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Саме за цією ознакою сучасна демократія відрізняється від своїх історичних прототипів, стає більш виваженою і гуманною. Ст.4 Конституції України [4] прямо позначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним

обов'язком держави. Таким чином, держава – це таке організаційно-інституційне утворення, продукт розвитку та життєдіяльності суспільства, який покликаний захистити природні права і свободи усіх і кожного. Держава – це лише частина громадянського суспільства, покликана забезпечувати вільний розвиток індивідів, які мешкають на її території. Спочатку виникла людина, потім суспільство, а потім держава. “Держава і суспільство не тотожні поняття. Держава виокремилася з суспільства на певному ступені його зрілості. Суспільство – мати держави, відповідно держава – дитина суспільства, продукт суспільного розвитку. Яке суспільство, така і держава. Держава проявляє турботу про суспільство або, навпаки, паразитує або навіть руйнує суспільний організм. По мірі того як суспільство переходить у своєму поступовому розвитку від однієї формації до іншої, від нижчого ступеню до вищого, змінюється і держава. Вона також стає досконалішою та цивілізованішою” [5, с.78].

З'ясування закономірностей співвідношення громадянського суспільства і держави дозволяє правильно проаналізувати увесь шлях, пройдений людством, зрозуміти сучасні проблеми прав і свобод людини та громадянина. Водночас відзначимо, що саме суспільство – це не просто певна сукупність індивідів. Це складний соціальний організм, продукт взаємодії людей, певна організація їх життя, пов'язана насамперед з виробництвом, обміном і споживанням життєвих благ. Суспільство – складна динамічна система зв'язку людей, об'єднаних різнорідними за природою і характером відносинами. Це така спільність індивідів, де діють вже не біологічні, а соціальні засади. Ця складна динамічна система взаємовідносин об'єктивно вимагає свого впорядкування з тим, щоб забезпечити передбачуваність і стабільність найрізноманітніших процесів. Виникають різні форми впорядкування соціальних відносин і процесів. Найважливішими такими формами є держава і об'єктивне право. Ось чому забезпечення прав і свобод людини і громадянина

є одним з найважливіших принципів правової системи організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. М.І. Матузов пише з цього приводу: “У загальній шкалі гуманітарних цінностей права людини, як і сама людина, займають центральне місце і домінують над усіма іншими. Їх пріоритет та значущість безспірні, роль і призначення очевидні. Людський вимір – основа будь-яких суспільних утворень, точка відліку у вирішенні глобальних і поточних завдань, у проведенні тих чи інших реформ, розробці державних програм. Саме з цих позицій оцінюється сьогодні все, що відбувається в країні” [6, с.289]. Отже, в будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духових і матеріальних благ, механізму влади, законним формам волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Поряд з цим це обов'язкова умова удосконалення самого індивіда, зміцнення його статусу, достоїнства. У цьому зв'язку відмітимо, що пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди було складною та багатоаспектною проблемою. Ці моделі прямо залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Однак, багато в чому вони визначались також владою, законами, правлячими класами, тобто факторами суб'єктивного порядку. Головне завдання в процесі створення оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди полягало і полягає в установленні такої системи і такого порядку, коли особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого боку, визнавалися б і поважалися загальнодержавні цілі – те, що об'єднує усіх. Подібний баланс якраз і отри-

мує своє виявлення в правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Саме тому високорозвинені країни і народи, світова спільність розглядають права людини та їх захист в якості універсального ідеалу, основи прогресивного розвитку і розквіту суспільства, фактора сталості й стабільності суспільних процесів. Увесь сучасний світ рухається по цьому магістральному шляху. Досвід багатьох століть свідчить: нічого немає незмінного, крім природних і невід'ємних прав людини. "Права людини, - доводять В.М. Корельський і В.Д. Перевалов, - це природні можливості індивіда, які забезпечують його життя, людську гідність та свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя" [7, с.498].

П.М. Рабінович визначає права людини як певні можливості, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [8, с.5]. Відтак, за думкою вчених, права – це певні можливості людини, тобто її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, аби забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувалися. Мабуть, поняття, подане вченими, набагато виграло б від того, якби в ньому більш конкретно було вказано на мету цих "можливостей людини" – задоволення потреб та інтересів людини. Такий підхід до розуміння прав і свобод людини дозволяє відзначити їх інструментальний, забезпечувальний характер. Людина, свідчать В.А. Іваненко та В.С. Іваненко, за своєю природою, соціальним призначенням і станом не може існувати і розвиватися без задоволення своїх потреб, без володіння певним набором матеріальних та духовних благ. Для задоволення цих потреб, для досягнення означених благ і потрібні людини права й свободи [9, с.21]. Г.Н. Маков зауважує, що права людини, необхідні для нормальної життєдіяльності виникли ще в первісному суспільстві. Ці вимоги спиралися на

вироблені практикою звичаї, традиції, ритуали. Тоді ще була відсутньою диференціація прав і обов'язків і чинні норми сприймалися як правила, рівні для всіх та необхідні для організації людського суспільства [10, с.219]. Цікаво, що витoki процесу визнання прав людини ми знаходимо ще в працях стародавніх мислителів. Протагор підкреслював, що людина – мірило усіх речей; Алкідамонт – бог зробив усіх вільними, природа нікого не зробила рабом; Цицерон – між людьми немає ніякої різниці, людина є громадянином усього світу [11, с.214, 221, 284].

Як ми засвідчилися, права людини і громадянина, їх генезис, соціальні корені, призначення, їх практична реалізація – одна з довічних проблем історичного, соціально-культурного розвитку суспільства, розвитку людства, що пройшла через тисячоліття і незмінно знаходилась у центрі уваги політичної, правової, морально-етичної, релігійної і філософської думки. "У різні епохи й історичні періоди проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою категорією, набувала або релігійного, або етичного, або філософського звучання залежно від соціальної позиції класів, що перебували у владі" [12, с.28]. У сучасному світі немає суспільства, в якому не використовувалося б, не культивувалося поняття права. Тому правильне розуміння явищ, що цим поняттям відображаються, набуває безпосередньо світоглядного значення. Світогляд людини не може бути повним і досконалим, якщо в ньому відсутні знання про сутність прав людини і громадянина. Однак визначення поняття останнього в правовій науці ще триває [13, с.114-115; 14, с.14].

Єдине, в чому сходяться більшість вчених, і ми про це вже відмічали, це те, що права і свободи людини мають природний характер, є невідчужуваними і невід'ємними від сутності і природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання і мають якість історично-знакової категорії. Розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях "не-

від'ємні", "природні", права людини поступово стали розумітись у загальновизнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості. У ХХ-ХХІ століттях однією із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини є його глобальна універсализація. Про це свідчить, наприклад, те, що до найвизначніших договірних актів ООН з прав людини – Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації – приєдналися від 70 до 90 відсотків усіх держав світу, а заключний документ проведеної під егідою ООН 1993 року у Відні Всесвітньої конференції з прав людини підписали представники усіх 170 держав, котрі брали в ній участь [15, с.13]. У змістовному аспекті зазначена тенденція знаходить прояв у тому, що нині абсолютна більшість держав: 1) визнали існування проблем здійснення і захисту невід'ємних, природних прав і свобод людини та необхідність поступового розв'язання таких проблем; 2) погодились з закріпленням у загальній декларації прав людини мінімально необхідного переліку назв прав і свобод як своєрідного пакета взірців, що на них має бути зорієнтовано політику кожної цивілізованої, демократичної держави; 3) домовились про створення міжнародних органів, уповноважених відслідковувати стан дотримання прав людини у відповідних державах та надавати його своєму контролю і впливу, а також дали згоду на виконання рекомендацій і рішень цих органів; 4) дійшла консенсусу щодо процедури розгляду питань, пов'язаних із порушенням прав людини в різних державах та визначенням заходів міжнародного реагування на такі

порушення.

Проте в розвитку всесвітнього інституту прав людини досить рельєфно виявляються й інші – загальна тенденція, а саме: урізноманітнення конкретного змісту і обсягу прав людини, залежно від того, в якій країні вони мають реалізовуватись. Ця тенденція найчастіше знаходить свій прояв у процесі розв'язання наступних питань: з'ясування сутності феномену прав людини та можливості визначення єдиного поняття даного феномену і законодавчого визначення кількості і конкретного змісту природних прав людини, яким ми плануємо присвятити окрему статтю.

Таким чином, права і свободи людини пропонуємо визначити як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначимо як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву: Поиски и решения. -М.: НОРМА, 2001. -752 с.
2. Безродний Є.Ф., Ковальчук Г.К., Масний О.С. Світова класична думка про державу і право: Навчальний посібник. -К.: Юрінком Інтер, 1999. -400 с.
3. Загальна теорія держави і права /За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. -Х.: Право, 2002. -428 с.
4. Теория права и государства: Учебник /Под ред. В.В. Лазарева. -М.: Право и закон, 2001. -576 с.
5. Теория государства и права: Учебник /Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. -М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. -570 с.
6. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. -К.: Атіка, 2004. -464 с.

7. Иваненко В.А., Иваненко В.С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. –СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. –404 с.
8. Теория государства и права /Под ред. Г.Н. Манова. –М.: Юрист, 1996. –485 с.
9. Конституція України // ВВР України. - 1996. –№ 30. –Ст.141.
10. Теория государства и права: Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. –М.: Юрист, 2001. –776 с.
11. История политических и правовых учений: Древний мир /Под ред. А.Д. Далманова. –М.: Знание, 1985. –675 с.
12. Ульянов О.І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: Дис... канд. юрид. наук. –Одеса, 2002. –180 с.
13. Рабінович С. Поняття прав людини у природно-правовій думці неотомізму // Вісник Академії правових наук. –2003. –№ 32. –С.114-124.
14. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // Право України. –1999. –№ 10. –С.14-16.
15. Рабінович П.М. Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення // Вісник Академії правових наук. –2001. –№ 4. –С.13-21.

Андрій В.М. Права та свободи людини і громадянина як визначальні категорії правничої науки // Форум права. -2006. -№ 3. -С.4-8 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06avmkpn.pdf>

Виконаний аналіз розповсюджених у науковій літературі думок та теорій щодо сутності прав та свобод людини і громадянина, на цій основі вироблене власне їх розуміння; проведено між ними розмежування та визначене їх поняття.

Андреев В.М. Права и свободы человека и гражданина как определяющие категории правовой науки

Выполнен анализ распространенных в научной литературе мнений и теорий о сущности прав и свобод человека и гражданина, на этой основе выработано собственное их понимание; проведено между ними размежевание и определено их понятие.

Andreev V.M. Right and freedom of the person and the citizen as determining categories of a legal science

The analysis of the opinions distributed in the scientific literature and theories about essence of rights and freedom of the person and the citizen is executed, on this basis their own understanding is produced; delimitation is carried out between them and their concept is determined.